

Jindřich Soukup a kol.

ZDROJE A PERSPEKTIVY
EVROPSKÝCH EKONOMIK
NA POČÁTKU 21. STOLETÍ
V KONTEXTU SOUDOBÉ GLOBALIZACE

ZDROJE A PERSPEKTIVY
EVROPSKÝCH EKONOMIK
NA POČÁTKU 21. STOLETÍ
V KONTEXTU SOUDOBÉ GLOBALIZACE

MANAGEMENT PRESS

Jindřich Soukup a kol.

ZDROJE A PERSPEKTIVY
EVROPSKÝCH EKONOMIK
NA POČÁTKU 21. STOLETÍ
V KONTEXTU SOUDOBÉ GLOBALIZACE

MANAGEMENT PRESS, PRAHA 2015

Autoři:

Irena Descubes – kapitola 5
Libuše Macáková – kapitola 4.3
Petr Makovský – kapitola 2
Marta Nečadová – kapitola 7
Juraj Nemeč – kapitola 6
Marta Orviská – kapitola 6
Marcela Palíšková – kapitola 4.1
Tomáš Pavelka – kapitola 4.2, 4.4
Vít Pošta – kapitola 2
Pavel Sirůček – kapitola 1
Jindřich Soukup – kapitola 0, 3, 8
Markéta Šumpíková – kapitola 6

Recenzovali:

Prof. Ing. Milan Žák, CSc., a doc. Ing. Pavel Janičko, CSc.

© Jindřich Soukup a kol., 2015
Cover design © Petr Foltera, 2015
Všechna práva vyhrazena

ISBN 978-80-7261-281-9

Obsah

0. Hypotézy a metodologie (J. Soukup)	7
a) Vymezení problému	7
b) Východiska odborné monografie	9
c) Metodologie	13
d) Poděkování	14
e) Souhrn	14
1. Globalizace: vybrané teoretické aspekty, vývoj, výhledy	
(P. Sirůček)	16
1.1 Fenomén soudobé globalizace	16
1.2 Úrovně soudobé globalizace	21
1.2.1 Technologická, resp. technická globalizace	22
1.2.2 Ekonomická globalizace	24
1.2.3 Sociální globalizace	27
1.2.4 Politická globalizace	29
1.3 Globalizace a financionalizace	31
1.4 Scénáře soudobé globalizace a vize budoucnosti	33
2. Vývoj reálné ekonomiky a finanční sektor	
(P. Makovský a V. Pošta)	39
2.1 Data	40
2.2 Výsledky	41
2.3 Závěry	50
2.4 Příloha	52
3. Znalostní ekonomika z globálního a evropského pohledu	
(J. Soukup)	55
3.1 Znalostní ekonomika	55
3.2 Indexy znalostní ekonomiky a indexy inovací	56
3.3 Globální pozice EU	60
3.4 Znalostní ekonomika v zemích Evropské unie	64
4. Trh práce v období globalizace a recese	69
4.1 Dopad ekonomické recese na zaměstnanost v zemích Evropské unie (M. Palíšková)	69
4.2 Vývoj zaměstnanosti a nezaměstnanosti v České republice (T. Pavelka)	77
4.2.1 Metodika zjišťování zaměstnanosti a nezaměstnanosti	77
4.2.2 Vývoj zaměstnanosti a nezaměstnanosti v ČR jako celku	79
4.2.3 Vývoj nezaměstnanosti v regionech	82
4.2.4 Vývoj zaměstnanosti a nezaměstnanosti v členění podle věku, vzdělání a pohlaví	83

4.3 Ekonomická aktivita cizích státních příslušníků v České republice (L. Macáková)	86
4.3.1 Vývoj počtu cizích státních příslušníků do roku 2011	86
4.3.2 Ekonomicky aktivní cizinci v roce 2012 a 2013	90
4.4 Závěry (T. Pavelka)	91
5. Udržitelný rozvoj versus růst globalizace (I. Descubes)	93
5.1 Ekologické omezení růstu globální ekonomiky	93
5.2 Ekonomický růst je neudržitelný, jeho nepřítomnost je nepřijatelná?	96
5.3 Ekologická ekonomie: zelený nový uděl?	98
5.4 Dlouhodobá a mezigenerační snaha o udržitelnost a blahobyt: konec globalizace?	101
6. Vybrané institucionální problémy soudobé globalizace (M. Šumpíková, M. Orviská, J. Nemeč)	103
6.1 Nejvýznamnější dostupné možnosti v rámci institucionálního uspořádání a jejich potenciální důsledky	104
6.1.1 Ekonomizace a modernizace veřejného sektoru	105
6.1.2 Alokační efektivnost	106
6.1.3 Technická efektivnost	107
6.1.4 Veřejné zakázky	107
6.1.5 Zlepšení finančního řízení ve veřejném sektoru	111
6.1.6 Kontrola ve veřejném sektoru	111
6.1.7 Efektivnost rozhodování o veřejných výdajích	112
6.1.8 Skutečné partnerství veřejného, soukromého a neziskového sektoru	113
6.2 Další možné příčiny omezené úspěšnosti doporučení – neformální instituce	114
6.3 Závěry	115
6.4 Přílohy	116
7. Národní konkurenceschopnost v podmínkách globalizace (M. Nečadová)	120
7.1 Národní konkurenceschopnost – vysvětlení pojmu a možnosti měření	121
7.2 Kritika konceptu národní konkurenceschopnosti	124
7.3 Žebříčky národní konkurenceschopnosti	125
7.4 Konkurenceschopnost zemí Visegrádské skupiny v mezinárodních srovnáních	129
7.5 Závěry	133
8. Shrnutí výsledků (J. Soukup)	135
Literatura	140
Rejstřík	151

0. Hypotézy a metodologie

(J. Soukup)

a) Vymezení problému

Teoretické náhledy na rozpory a vývoj soudobé **globalizace** reflektují charakter soudobých krizí. Taktéž zkoumání procesů rozvoje, růstu a konkurenceschopnosti musí být včleněno do rozporného rámce soudobé globalizace.

V kontextu multidimenzionálních a silně ambivalentních procesů soudobé globalizace, probíhajících diferencovaně na různých úrovních (technologické, ekonomické, sociální či politické), dochází k dalšímu propojování a růstu závislosti, ale i k asymetriím a rozpornostem. K překonání aktuální recese může přispět i teoretická konfrontace různých pojetí globalizace.

Řada autorů o dnešku vážně uvažuje jako o skutečně „přelomové době“, kdy se nebyvale vyhrocují nerovnoměrnosti a nespravedlnosti. Sílí volání po systémové změně. Ovšem, zda jsou vytvořeny podmínky změny, není vůbec jisté. Zároveň absentuje i adekvátní subjekt systémových změn. Ohledně možných scénářů vývoje a perspektiv soudobé globalizace lze operovat s mnoha různorodými a nezdědky i značně kontroverzními modely.

Hlavním problémem, který se řeší v první kapitole monografie, je právě otázka možných scénářů budoucího vývoje globalizace. Ta je zde současně chápána jako rámec, do něhož je včleněno zkoumání rozvoje, růstu a konkurenceschopnosti zejména evropských ekonomik na počátku 21. století.

V posledních desetiletích „kráčí ruku v ruce“ se soudobou globalizací **financializace** světa. Termín financializace obvykle označuje enormní nárůst váhy a moci finančního sektoru ve světovém hospodářství (v poměru k „reálné“ ekonomice) a šířeji v celé společnosti. Finanční sektor se vymkl své „klasické“ úloze obsluhy „reálné“ ekonomiky a začal ovládat zbytek systému, včetně značné části politického subsystému. Někteří autoři dokonce globalizaci a financializaci ztotožňují.

Proto se druhá kapitola monografie zaměřila na kvalitativní analýzu hypotéz o existenci či neexistenci vztahů mezi vývojem reálné ekonomiky a finančním sektorem. Pro první a druhou kapitolu monografie tudíž byly formulovány dva výchozí úkoly:

- Zformulovat možné scénáře budoucího vývoje globalizace.
- Ověřit existenci či neexistenci vztahů mezi vývojem reálné ekonomiky a finančním sektorem.

Soudobá globalizace je z podstaty velmi složitá a velmi různorodá, a to přinejmenším v těchto základních (vzájemně propojených) sférah – sféře technologické (technické), hospodářské, sféře sociální a sféře politické.

Na globalizaci lze pohlížet jako na objektivní tendenci vyrůstající z technologických a technických inovací přelomu 20. a 21. století. Tyto převratné technické, resp. technologické změny se díky kumulativním efektům promítají do všech dalších společenských subsystémů, do hospodářství, do sociální struktury, do politiky apod.

Třetí kapitola monografie se věnuje právě tomuto **technologickému, resp. technickému rozměru globalizace** vyjádřenému kategorií znalostní ekonomika. Monografie se zabývá především analýzou kvantitativní stránky znalostní ekonomiky, měřením její úrovně.

Rozbor technologického (technického) rozměru globalizace měl tyto cíle:

- Určit současnou globální pozici Evropské unie z hlediska znalostní ekonomiky.
- Vymezit vzájemnou pozici členských zemí Evropské unie z hlediska dosažené úrovně znalostmi řízené ekonomiky.
- Zjistit, jak se měnila vzájemná pozice členských zemí EU v posledním desetiletí.

Ekonomický rozměr globalizace bývá mnohdy popisován ve smyslu globální ekonomické integrace na trzích produktů a služeb, kapitálu i práce. Práce je přitom jedním z klíčových faktorů, který má dopad na rozvoj společnosti. Její role, přes vzrůstající význam kapitálu, zůstává zásadní. Čtvrtá kapitola monografie se proto věnuje trhu práce. Cílem kapitoly je identifikovat nejvýznamnější změny, které nastaly v posledním desetiletí na evropském trhu práce, s důrazem na český trh práce.

Ekonomického rozměru globalizace se týkají též ekologické ekonomické teorie, které se věnují problematice hledání strukturální globální ekonomické stability. V páté kapitole monografie zkoumáme hypotézu, podle které lidská činnost vedoucí k vyplenění přírodních zdrojů je nepřijatelná a ekonomicky neracionální, jelikož její náklady převažují získaný užitek.

S ohledem na ekonomický a sociální aspekt globalizace bylo úkolem autorů monografie:

- Určit, jaké jsou nejvýznamnější změny na evropském trhu práce za poslední desetiletí.
- Vymezit strukturální globální ekonomickou stabilitu z pohledu ekologické ekonomické teorie.

Globalizace mění politickou tvář světa a politika se zároveň stává nástrojem prosazování nebo naopak pokusů blokovat globalizaci. Proto se

šestá i sedmá kapitola dotýkají **politického rozměru globalizace**. Šestá kapitola monografie analyzuje reakci institucí na dluhovou krizi. Právě v obdobích recese je institucionální rámec (nejen psaná pravidla, ale i společenské normy, etika a morálka) pod zvýšeným tlakem a přirozeně probíhá testování jeho stability a adekvátnosti, ještě více se začínají prosazovat otázky spravedlnosti a efektivnosti, etiky a morálky. Kapitola se zejména zaměřuje na možnosti a cesty zvyšování efektivnosti veřejných výdajů s ohledem na institucionální rámec ekonomiky.

Za klíčový rys globalizace v politické oblasti bývá nezřídka považován pokles významu národních států. Sedmá kapitola monografie nahlíží na tento problém prizmatem pojmu národní konkurenceschopnost.

V kapitole jsou prezentovány výsledky zemí tzv. Visegradské čtyřky (ČR, Slovenska, Polska a Maďarska) ve dvou žebříčcích, které se zabývají mezinárodní komparací konkurenceschopnosti zemí – ve Světové ročence konkurenceschopnosti a v Globální zprávě o konkurenceschopnosti.

Na ekonomickou i společenskou důležitost výsledků zemí v uvedených žebříčcích lze pohlížet jako na jeden z důsledků transnacionalizace ekonomik – výběr kritérií pro hodnocení zemí (zejména měkkých dat získávaných expertním dotazníkovým šetřením) je ovlivněn zájmy nadnárodních firem i nadnárodních organizací.

V důsledku vlivu zmíněných nadnárodních organizací jsou pak doporučení plynoucí z respektovaných žebříčků národní konkurenceschopnosti považována za relevantní pro volbu nástrojů hospodářské politiky v jednotlivých zemích.

S ohledem na politický rozměr globalizace jsou v monografii sledovány tyto cíle:

- Identifikovat možnosti a cesty zvyšování efektivnosti veřejných výdajů s ohledem na institucionální rámec ekonomiky.
- Určit, jak se odlišná metodologie použitá ve Světové ročence konkurenceschopnosti a v Globální zprávě o konkurenceschopnosti promítá do odlišných výsledků (i odlišného trendu) vývoje sledovaných zemí.
- Vyhodnotit konzistentnost doporučení pro hospodářskou politiku odvozených z obou žebříčků konkurenceschopnosti s ohledem na situaci, kdy je cílem zvyšování úrovně ekonomického blahobytu v zemi (pokud jej považujeme též za aspekt konkurenceschopnosti).

b) Východiska odborné monografie

Termín globalizace již pevně zakořenil a dnes náleží k výrazům nejfrekventovanějším, a nejdiskutovanějším. Problematikou globalizace, a to nejenom její ekonomickou dimenzí, se zabývají stovky publikací. Namátkou viz (Addy, 2000), (Barber, 1995), (Bauman, 2002), (Breinek, 2005), (Ci-

helková a kol., 2002, 2008), (Foster, Magdoff, 2009), (Friedman, 2000), (Hirst, Thompson, 1996), (Krugman, 2009), (Mezřický, 2003), (Švihlíková, 2010, 2014) aj.

K rozporům současné globalizace namátkou viz (Dolejš et al., 2012), (Heller, Neužil a kol., 2007, 2011), (Keller, 2000, 2011), (Piketty, 2014), (Robinson, 2009), (Švihlíková, 2006, 2010, 2014) atd.

Ke scénářům globalizace a vizím vývoje viz např. (Barber, 1995), (Jirásek, 2013), (Prorok, 2012), (Švihlíková, 2006, 2010, 2014) apod.

V kontextu studií o globalizaci lze připomenout taktéž publikace autora kapitoly – např. (Sirůček, 2004, 2007), (Sirůček a kol., 2007), (Sirůček, Heczko, 2006, 2010) aj.

Celkové hodnocení procesů soudobé globalizace je silně kontroverzní. Důležitým znakem celkové globalizace je přitom její silná ambivalentnost, kdy identický jev může být současně hodnocen pozitivně i negativně, a to i u téhož jedince či sociální skupiny. Například pozitivní a optimistické náhledy na globalizaci reprezentují (Norberg, 2003) nebo (Ridley, 2013) či (Friedman, 2007) aj. Jiné náhledy ovšem zdůrazňují negativní stránky globalizace – rizika a ohrožení, která přináší. Varují před globálními problémy, včetně silících ekologických ohrožení, chudoby a růstu nerovnoměrností rozdělení bohatství, sociální diferenciace, narůstání nestabilit či převahy globálního trhu nad politickou regulací (Dolejš et al., 2012), (Glyn, 2007), (Varoufakis, 2013) a mnozí další.

Otázky **vztahu reálné a finanční problematiky**, které zkoumá druhá kapitola monografie, jsou nedílnou součástí ekonomické teorie od konce 70. let. Současný rámec makroekonomické teorie (např. Blanchard, 2008), který vychází ze stochastických dynamických modelů všeobecné rovnováhy, se ještě v 90. letech přece jen primárně soustředil na rozpracování problematiky nominálních rigidit, čímž byla odstraněna neutralita peněz z původních modelů reálného hospodářského cyklu (Gordon, 2009). Současně se však do modelového rámce již v druhé polovině 90. let začala zanášet otázka frikcí na finančních trzích prostřednictvím modelu tzv. finančního akcelérátoru (Bernanke, Blinder, 1988). Původní princip mechanismu, který se soustředil na vztah mezi firmami jakožto dlužníky a bankami jakožto jejich věřiteli, byl posléze rozšířen na segment domácností a na otázky spjaté s fungováním mezibankovního trhu.

Formulace cílů a hypotéz obsažených ve třetí kapitole monografie (věnované technologickému rozměru globalizace, resp. **znalostní ekonomice**) vycházela ze dvou základních zdrojů.

Prvním východiskem bylo pojetí znalostní ekonomiky. Koncept znalostní ekonomiky (knowledge economy) široce popularizoval Peter Drucker v roce 1966 ve své knize Věk diskontinuity (Drucker, 1994). Sám Drucker ovšem v uvedené knize udává, že vznik tohoto pojmu přísluší Fritzovi Machlupovi. Další Američan, Michael Porter, pak myšlenku zna-

lostní ekonomiky rozvádí. Zdůrazňuje, že současné vyspělé ekonomiky musí těžit z konkurenční výhody, která je založena na neustálých inovacích.

Druhým zdrojem, který sloužil k formulaci cílů obsažených v této kapitole monografie, jsou publikace různých institucí, které se snaží popsat kvantitativní stránku znalostní ekonomiky. Navazuje se tak na předcházející pohled na znalostní ekonomiku, který ji zkoumal z kvalitativního pohledu.

V monografii jsou analyzovány systémy, které se věnují kvantitativnímu vyjádření dosaženého stupně znalostní ekonomiky jak na celosvětové úrovni, tak na úrovni Evropské unie. Na úrovni Evropské komise jde o Innovation Union Scoreboard a Regional Innovation Scoreboard (UNU MERIT, 2013). Na globální úrovni jde o Index znalostní ekonomiky a Znalostní index Světové banky (World Bank Institute, 2012), Global Innovation Index (INSEAD & WIPO, 2012), o stejnojmenný Global Innovation Index (Boston Consulting Group, 2009), dále pak o The 2012 State New Economy Index (ITIF, 2012) či Global Innovation Quotient (Bloomberg, 2013).

Evropská unie se vyznačuje dlouhodobě vyšší mírou nezaměstnanosti než např. USA. Dnes je obecně uznáváno, že jednou z příčin je silný efekt hysterese (Blanchard, 2006).

Čtvrtá kapitola monografie identifikovala jako hlavní problém současného evropského **trhu práce** vysokou míru nezaměstnanosti mladých osob. Této problematice se věnuje řada publikací (např. Choudhry, Marelly, Signorelli 2012 nebo Scarpetta, Sonnet, Manfredi, 2010).

O vývoji českého trhu práce pojednává řada publikací, lze zmínit např. Czesaný (2014) a Sirovátka, Šimková (2013). Reakce české vlády na otázky zaměstnanosti je analyzována např. v článku *Trh práce ve státech Visegrádské čtyřky a ekonomická krize* (Potužáková, 2012). Nezaměstnanost samozřejmě způsobuje i značné náklady pro samotný stát, jejich odhad pro veřejné rozpočty v České republice analyzovali např. Čadil, Pavelka, Kaňková, Vorlíček (2011).

Problematice zaměstnávání cizích státních příslušníků v České republice je věnována poměrně rozsáhlá pozornost. Obecně je postavení cizinců v ČR, a to včetně jejich ekonomické aktivity, pravidelně popisováno v publikacích ČSÚ: *Cizinci v České republice*. Vývoj zaměstnanosti nerezidentů před vypuknutím ekonomické recese 2009 je detailněji popsán např. v publikaci (Pořízková, 2008). Ekonomická recese měla na ekonomickou aktivitu cizinců značný vliv. Pokles cizinců – zaměstnanců a nárůst cizinců – podnikatelů během krize byl do značné míry způsoben snahou některých cizinců pocházejících ze zemí mimo EU udržet se v České republice (např. Pavelka, Löster, Vltavská, Makovský, Macáková, 2011).

Problém **strukturální globální ekonomické stability** sledovaný v páté kapitole je pokryt velice rozsáhlou literaturou. Zahrnuje multidisciplinární literaturu vytvořenou v posledních padesáti letech. Práce Georgescu-Roegeny (1966, 1979) je zajímavá tím, že prolíná ekonomiku s fyzikou a navrhuje, aby makroekonomie uplatnila termodynamické zákony. Do určité míry toto Daly (1991) uplatňuje ve svém cyklickém a obnovitelném ekonomickém modelu „od kolébky ke kolébce“ a návrhu, aby ekonomický rozvoj přestal být stavěn na výpočtu hrubého národního produktu, ale na udržitelném ekonomickém blahobytu. Z pohledu českého chápání rozvoje tohoto ekonomického myšlenkového proudu, zejména v první dekádě po roce 1989, jsou do této studie zahrnuty práce Josefa Vavrouška (1993). Vavroušek tvrdě kritizoval hodnotové orientace „reálného kapitalismu“, které se velmi rychlým tempem v té době v ČR rozvíjely, jakožto neslučitelné s myšlenkou „trvale udržitelného života“ na Zemi.

Otázkám institucionálního rámce je v monografii věnována šestá kapitola. Zkoumání a zachycování změn v **institucionálním rámci** je dlouhodobě středem zájmu řady významných zahraničních i domácích odborníků, téměř každá ekonomická analýza s aspekty institucionálního rámce nějakým způsobem pracuje. V oblasti veřejných financí jde o teorii veřejné volby, která zkoumá fungování veřejného sektoru a jež kombinuje prvky neoklasické, institucionální i behaviorální ekonomie s cílem vysvětlit procesy politického rozhodování a jeho realizaci prostřednictvím byrokracie. Základy teorie veřejné volby položili a rozvíjeli klasici ekonomické vědy a nositelé Nobelovy ceny za ekonomii jako James Buchanan, Kenneth Arrow, Joseph Stiglitz, Ronald H. Coase, Oliver E. Williamson, ale mnozí další (např. William A. Niskanen) se svým přínosem k problematice teorie byrokracie.

James Buchanan získal v roce 1986 Nobelovu cenu za příspěvek k rozvoji teorie veřejné volby, zejména za to, že inicioval výzkum vztahů individuálních zájmů politiků a fungování státu. Ronald H. Coase získal Nobelovu cenu v roce 1991 za příspěvek k rozvoji teorie transakčních nákladů a dopadu transakčních nákladů a majetkových práv na institucionální strukturu a fungování ekonomiky. Kenneth Arrow získal Nobelovu cenu už v roce 1972 a jeho práce přinesly zásadní pokrok v oblasti poznání a uchopení problému asymetrické informace a podstaty fungování systému veřejné volby (Arrowův teorém neefektivnosti kolektivní volby). Joseph Stiglitz získal Nobelovu cenu v roce 2001 jako ocenění jeho komplexního přínosu k rozvoji ekonomického poznání. Prosazuje státní zásahy do ekonomiky, zejména prostřednictvím fiskálních stimulů. Cílené státní zásahy do ekonomiky podle Stiglitze přinášejí v řadě oblastí efektivnější výsledky, než jakých by bylo dosaženo samovolným působením neregulovaných tržních mechanismů. Má významný podíl na rozvoji teorie asymetrických informací. Oliver E. Williamson získal Nobelovu

cenu v roce 2009 a jako žák R. Coaseho se zaměřil zejména na oblast transakčních nákladů.

Politicko-ekonomické uchopení problémů fungování veřejných financí je dnes založeno na dílech uvedených klasiků, ale nabylo silně interdisciplinární charakter, stalo se místem, kde se střetávají politické, sociální, ekonomické, právní a správní vědy.

Sedmá kapitola monografie obsahuje kritický pohled na výsledky prestižních žebříčků **národní konkurenceschopnosti** (WEF 2014, IMD 2014). Z těchto žebříčků vyplývající dosažené výsledky zemí pak reprezentují jejich úspěšnost podle široce respektovaných a citovaných, i když kontroverzních kritérií. Kritický pohled na možnost měřit národní konkurenceschopnost, který prezentujeme v našem textu, se opírá zejména o odborné práce P. Krugmana (1994, 1996). V české odborné literatuře se kritické analýze měření národní konkurenceschopnosti věnovali například E. Klvačová (2008a, 2008b), J. Sereghyová (2005), B. Plchová (2011), ale také spoluautoři této monografie M. Nečadová a J. Soukup (2013).

c) Metodologie

V první kapitole monografie byly použity převážně metody kvalitativní analýzy, včetně instrumentarií spadajících mimo „hlavní proudy“ světové ekonomické vědy – např. systémový přístup a teorie chaosu a logika dlouhých „inovačních“ K-vln.

V obecnější poloze lze konstatovat využití logických metod (včetně analýzy, syntézy, abstrakce a taktéž analogie a dialektické logiky) a metod historických, prolínajících se v metodě historicko-logické. Při zmapování mnohorozměrnosti soudobé globalizace je využita též historicko-komparativní metoda.

Náhledy na globalizaci (ale též na ekologické či etické dimenze ekonomických teorií i procesů růstu a rozvoje) jsou slučitelné spíše s alternativními kritickými sociálně-ekonomickými koncepcemi mimo „hlavní proud“. To je taktéž důvodem absence širšího využití logiky a metod matematických, ekonometrických, statistických apod. Nicméně metodologie i závěry jsou dostatečně ukotveny a reflektují aktuální stav světového poznání.

Pro komplexní uchopení fenoménu globalizace se ve výše naznačeném kontextu ukazuje nedostatečnost tzv. „newtonovského paradigmatu“, neboť žijeme v dynamickém, nejistém a rozporuplném světě, kdy je obtížné rozlišit příčinu a následek, a budoucí události nelze přesně předvídat. Taktéž předpoklady např. ohledně stability jako základního stavu systému nemusí odpovídat dnešnímu „přelomovému“ charakteru doby i systémovému charakteru soudobých krizí. Na místě je aplikace tzv. „prigoginovského paradigmatu“.

V následujících kapitolách dochází k analýze na nižší úrovni abstrakce. Tomu odpovídají zvolené metody. Autoři používají metodu komparace (např. při analýze jednotlivých systémů, které měří dosaženou úroveň znalostní ekonomiky, při analýze evropského trhu práce nebo při analýze modelů udržitelného rozvoje).

Dále byly v těchto kapitolách monografie uplatněny jako základní metody vědecké práce dedukce (např. při výběru a formulaci odpovídajících ukazatelů zahrnutých do indexu znalostní ekonomiky) a syntézy (např. při stanovení vah jednotlivých modulů obsažených v indexu znalostní ekonomiky).

Při kritické analýze zaměřené na výběr hodnotících kritérií v rámci multikriteriálních hodnocení byla použita metoda evaluace s cílem popsat reálné dopady zvolené metodologie na volbu hospodářské politiky ve sledovaných zemích.

Autoři použili při řešení problémů obsažených v odborné monografii jak primární, tak sekundární data. Zpracování dat vyžadovalo aplikaci základních statistických metod (korelace, regrese). Ačkoliv jde o korelační a logicky kvantitativní analýzu, závěry jsou nutně kvalitativní povahy s důrazem na skutečnost, že korelační analýza nemůže potvrdit či vyvrátit kauzalitu jevů.

d) Poděkování

Odborná monografie je jedním z výstupů výzkumného projektu IP 307052 „Zdroje a perspektivy rozvoje evropských ekonomik na počátku 21. století v kontextu soudobé globalizace“, realizovaného na Fakultě podnikohospodářské Vysoké školy ekonomické v Praze.

e) Souhrn

Summary

In this monograph, the prospects of the development of European economies in the early 21st century are evaluated in the context of contemporary globalization. The analysis is based on various aspects of globalization – technological, economic, social and political. The technological (or technical) dimension of globalization is mainly expressed by the knowledge economy; the quantitative aspects of the knowledge economy are primarily examined. The economic as well as the social dimensions of globalization are reflected through an analysis of the European labour market, structural global economic stability, and the relationship between the financial sector and the real economy. The political dimension of globalization is shown through an examination of the institutional framework

of economies (in connection with the response of institutions to the debt crisis) and the analysis of the declining role of national governments (as seen through the prism of the national competitiveness).

Synthèse

Cette monographie analyse les perspectives du développement des économies européennes dans le contexte globalisé du début du 21ème siècle. Ce travail corrobore l'analyse des dimensions technologique, économique, sociale et politique de la globalisation. La dimension technologique de la globalisation est soumise à une analyse quantitative du pan de l'économie de la connaissance. Les dimensions économique et sociale de la globalisation sont soumises à l'analyse des interconnexions entre le secteur financier, l'économie réelle, le marché européen du travail et la stabilité économique structurelle mondiale. Enfin, la dimension politique de la globalisation est soumise à une double analyse: celle du cadre institutionnel des économies européennes nationales (en lien avec la réaction des institutions à leur niveau de l'endettement) et celle de la diminution des pouvoirs de décisions dont jouissent les états européens (à travers le prisme de leur compétitivité).

Kapitola 1

Globalizace: vybrané teoretické aspekty, vývoj, výhledy

(P. Sirůček)

1.1 Fenomén soudobé globalizace

Co je globalizace? Hledání odpovědi na tuto otázku zahájíme připomenutím, co za globalizaci považuje J. Keller. Z jeho pohledu jde o „*komplexní proces technických, ekonomických, politických, sociálních a kulturních změn, jež se projevují zejména v posledních dvou desetiletích 20. století*“ (Keller, 2000, s. 53).

Symbolem globalizace je internet, sáhněme proto úvodem po značně problematickém zdroji – po Wikipedii: „*Globalizace je abstraktní fenomén, zahrnující různé změny společnosti, které vedly k větší propojenosti politických, sociokulturních a ekonomických událostí na globální (mondíální) úrovni. Globalizaci lze chápat jako nerovný proces, v jehož důsledku se některé části světa relativně přibližují, zatímco jiné relativně oddalují, to vše bez ohledu na geografickou vzdálenost. Tyto nové vzdálenosti jsou určeny rychlostí přenosu informací a jsou přímým důsledkem úrovně zapojení míst do systému globální ekonomiky. Díky těmto rozdílům mohou mít podobné procesy v různých částech světa velmi rozdílné důsledky (typickým příkladem je např. zavádění volného trhu).*“

Problematika soudobé globalizace náleží k tématům nejenom ústředním, ale i tématům nejkonfliktnějším. Různé zájmy a odlišné kontexty vytvářejí nejednoznačnost v pojetí globalizace, kdy dosud neexistuje jednotné vymezení obsahu, charakteru a směřování těchto mnohostranných procesů, ani ucelená a všeobecněji přijímaná teoretická reflexe.

Chybí rovněž souhlasné časové určení počátku globalizace a jejich vývojových etap. Neujasněnost a problémy vládnou i v otázkách identifikace objektu a subjektů globalizace – „*globalizuje se svět*“, je kýmisi „*globalizován*“ nebo spíše platí obé? Vše je umocňováno tím, že v pomyslném žebříčku pojmů, které díky inflačnímu (a módnímu) nadužívání mnohdy ztrácejí na obsahu, právě globalizace často vede a stala se největší „*modlou*“ i „*strašákem*“ posledního cca čtvrtstoletí. Nikoli nevýznamné místo přitom zaujímá též její, výše již připomenutá – otevřená i skrytá – propagandistická, ideologická, resp. apologetická funkce.

Globalizaci možno považovat za kvalitativní změnu a produkt rozvoje technologií, jak bude níže precizováno. Vážnou hrozbou se přitom ovšem stává „*příliš rychlý svět, komprese času a prostoru*“. Globalizace je zde označována za jeden z produktů „*civilizačního běsnění moderního člověka*“, který touží po neustálém rozšiřování své síly, po trvalém ekonomickém růstu a po tzv. pokroku. Varováno bývá před dynamickým a vysoce nerovnovážným charakterem soudobé globalizace.

Problémy s globalizací začínají již u samotného pojmenování. Někteří dokonce odmítají používání údajně již „*zprofanovaného*“ termínu globalizace a preferují spíše francouzské označení „*mondializace*“ čili „*zesvětovění*“. Část autorů (především levicového či křesťanského zaměření) přitom namísto „*neoliberální konkurenční*“ globalizace (coby v podstatě termínu maskujícího soudobý kapitalismus) propaguje vize „*kooperativní*“ globalizace. V níž se proti „*globalizaci finančních trhů a kapitálu*“ staví „*globalizace solidarity a odpovědnosti*“ (Addy, 2000).

Konstatováno bývá, že soudobá „*globalizace rozšířila pole všeobecného intelektu, vědy a technologie na celý zemský globus. Síť nezměrně zrychlily změny ve spotřebě, ve výrobě... Nové myšlenky, nové výrobky, nové výrobní postupy, tedy i nová konkurence, může vzniknout kdekoli... Původní síť – pošta, telegraf, telefon, byly dalekosáhle překonány mobilními telefony a internetem a navíc oborovými sítěmi...*“ (Jirásek, 2013, s. 55).

Oproti pohledům, které globalizaci vnímají jako přínos, šanci a naději, stojí přístupy opačné, zdůrazňující její negativní stránky – rizika a ohrožení, které přináší. Globalizace bývá nazírána coby „*těsnopisný termín pro globální kapitalismus a rozšiřování globálních trhů*“ (N. Birgšallová), kdy selhávání trhů poškozují nejvíce chudší vrstvy i země. Ve většině zemí se od začátku 90. let 20. století příjmové nerovnosti zvýšily. Překotná globalizace vedla ke zničení odvětví v chudých zemích. Mnozí se problémy v rychle se rozvíjejících rozvojových zemích. Sílí ztráty nejenom pro střední vrstvy i v zemích vyspělých. Poškození byli pracující a životní úroveň všude. Nikoli ojedinělé jsou úvahy o narůstání nestabilit a mezinárodních zmatků, jejichž příčinou jsou USA, coby dosavadní hegemón globalizace.

Celkové hodnocení procesů soudobé globalizace tudíž nemůže být jednoduché a jednoznačné: u některých převáží kladné, u jiných hodnocení spíše záporné.

Velmi často dochází ke směšování roviny globalizace coby „*objektivního civilizačního proudu*“ a její formy a podob. Nevyhnutelný a obecně nutný proces (především rozvoje technologií a jimi podmíněných civilizačních stránek) přitom zdaleka nemá pouze ekonomický rozměr (propojování trhů, zemí či internet). Propojení světa přitom může zprostředkovat účinnější využívání přírodního, technického, vědeckého a kulturního potenciálu a bohatství. Jak bude dále vysvětleno podrobněji, procesy vědec-

ko-technické revoluce ukončily industriální fázi kapitalismu a posunuly technologie na kvalitativně nový, vyšší stupeň, spojený zejména s informatizací a využitím počítačových technologií. Jádro globalizace přitom spočívá právě v technologicko-ekonomické sféře a má mnohostranné, i rozporné, dopady na ostatní subsystemy, které obvykle zaostávají.

Stávající forma soudobé globalizace pak bývá označována coby kapitalistická, resp. (neo)liberální. Globalizace vykazuje „výrazně liberální charakter“. Neoliberalní podoba globalizace je sice pro mnohé jediná myslitelná, ale právě ona bývá často terčem ostrého odporu různých anti-, resp. alter-globalizačních proudů operujících taktéž s pojmy „westernizace“, „konzumerismus“ aj. Přitom celá řada kritiků „...není s to rozlišit mezi jádrem globalizace a jeho kapitalistickou formou, obrací se proti globalizaci a hledá ... cesty k návratu lidstva zpátky, do územně uzavřených celků“ (Heller, Neužil a kol., 2011, s. 72).

Zmínit je nezbytné střetávání dvou procesů – dvou kořenů, resp. charakteristik „globalismu“.

Prvním je „objektivně progresivní a nutný trend daný rozvojem výrobních sil a s ním bezprostředně souvisejících ekonomických styků“ (Heller, Neužil a kol., 2011, s. 71). Druhé procesy spočívají ve vývoji příslušného společenského rámce, který se snaží rozvoji výrobních sil přizpůsobovat. Společenské vztahy pak vždy vtiskovaly globalizačním procesům určitou kvalitu. „Míra zesvětovění“ kapitalismu 19. a cca první poloviny 20. století však „zdaleka nevyčerpávala všechny potence plynoucí z vytvoření jednotné světové pospolitosti a byla limitována industriální úrovní výrobních sil i industriálním stadiem vědeckého poznání“ (dtto, s. 72). „Teprve vědeckotechnická a informační revoluce vytvořila monopolnímu kapitalismu adekvátní vědeckou a materiálně-technickou základnu, která si pochopitelně vyžádala i mimořádné rozšíření kvantity i kvality ekonomických a dalších styků a odeslala éru jen vnějškově propojených, ale v zásadě uzavřených národních celků na smetiště dějin“ (Heller, Neužil a kol., 2011, s. 72). Připomenout taktéž nutno, že oba procesy – „... relativně autonomní a také primární rozvoj výrobních sil a styků a vývoj kapitalistického systému snažícího se tomuto rozvoji výrobních sil a styků přizpůsobit – samozřejmě poznamenávají etapu globalismu řadou problémů a rozporů“ (tamtéž). Rozpory soudobé globalizace budou precizovány v dalších paragrafech.

Rada autorů globalizaci, coby rozhodující tendenci současného vývoje, tedy považuje za „objektivní tendenci vyrůstající z technologických a technických inovací přelomu 20. a 21. století“ (Prorok, 2012, s. 167). Což však mohou relativizovat (nejen) hospodářské krize na počátku 21. století a „vyvolávat pochybnosti, zda je globalizace skutečně objektivní tendencí a zda není žádoucí nalézt alternativu“ (tamtéž, s. 168). Při hledání alternativy Prorok připomíná, že narážíme na to, že „... nevíme dostatečně jistě, zda dnes existující problémy jsou důsledkem nedostateč-

né aplikace globalizace; „dětskými nemocemi“ prosazující se globalizace, které samy po několika letech fungování systému odezní; důsledkem globalizace nebo její formy“ (dtto). Podle odpovědi na výše formulované otázky se nabízí i řešení.

Rozdílné náhledy na globalizaci mají objektivní základ v rozpornostech globalizace, kdy tato není jednosměrným procesem, nýbrž v ní probíhají složité interakce mezi různými rozměry globalizace – zejména pak mezi úrovní technologickou, ekonomickou, sociální a politickou. Vývoj ve společenských subsystémech však neprobíhá rovnoměrně a lineárně, vzniklé nerovnováhy vyvolávají nemalá napětí, která mohou vyústit v ohrožení nejenom globalizace. Vzniklé krize ovšem představují i šanci na provedení korekcí a zároveň mohou vést k lepšímu pochopení globalizace samotné. Komplexní „globální“ pohled na dynamický fenomén globalizace však vyžaduje zohlednění různých aspektů i překonání roztržičnosti pohledů, využití inter- (či trans-) disciplinárních metod, včetně systémového přístupu a teorie chaosu.

Tradičně bývá globalizace analyzována z pohledu jednotlivých společenských subsystémů (ekonomického, politického, ekologického aj.). Objevují se však pokusy popsat vzájemné dynamické interakce dílčích subsystémů tvořících globalizaci pomocí systémové teorie a teorie chaosu. Tyto, mimo jiné, pomáhají ukázat závislosti ekonomiky či politiky na vývoji dílčích subsystémů, stejně jako jejich závislost na ekonomice i politice. Pro komplexní uchopení fenoménu globalizace se přitom ukazuje nedostatečnost tzv. „newtonovského paradigmatu“, neboť žijeme v dynamickém, nejistém a rozporuplném světě, kdy je obtížné rozlišit příčinu a následek, a budoucí události nelze přesně předvídat. V neposlední řadě je pro skutečně „globální“ náhled na globalizaci zřejmě nezbytné vymánit se ze zajetí standardních schémat, standardních paradigmat i myšlenkových stereotypů, a v kontextu též i alternativních přístupů usilovat o postžení širších – „globálních“ (a systémových) – aspektů a souvislostí.

Ve výše naznačených vazbách a souvislostech se v zásadě rýsují tři různá pojetí, co globalizace vlastně představuje (Fox, 2003).

Tak zvaní „skeptikové“ (P. Q. Hirst, G. Thompson)¹ zdůrazňují, že i tzv. světový trh je v podstatě rozdělen mezi tři bloky (Evropa, asijsko-pacifistická oblast a Severní Amerika), což zatím znemožňuje jednotnost fungování světové ekonomiky. Fakt, že tato má dosud multiregionální či polycentrickou strukturu, využívají k popření globalizace jako procesu, vedoucího k vytvoření jednotné ekonomiky a společnosti. Nahrává jim, že proces integrace (splývání, slučování původně samostatných struktur) probíhá většinou jako regionální integrace. Termín globalizace ovšem nevyjadřuje, že již bylo plně dosaženo konečného stavu plné integrova-

¹ Srov. (Hirst, Thompson, 1996).

né globální ekonomiky nebo společnosti. Označuje spíše trend v posunu měřítka integrace, ke kterému dochází především v posledních cca třiceti letech – v tomto smyslu má pojem globalizace zřejmě své plné oprávnění. Mezi regionální integrací (resp. regionalismem) a globalizací jakožto tendencí k univerzalizaci a multilateralismu (ve smyslu schopnosti jednotlivých zemí se chovat mnohostranně) sice může docházet k rozporům, ale také k jejich vzájemnému posilování.²

Opozicí jsou tzv. „radikální globalisté“ čili „hyperglobalizátoři“, nezdědka spojení s institucemi typu MMF, SB, OECD či WTO (někdy pejorativně nazývanými „globalizačním politbyrem“).³ Ti hovoří o rychlé a vlivné globalizaci, představující v tomto „oficiálním“ pojetí disciplínu tzv. „globálního trhu“. Zde bývá globalizace – ve smyslu „přirozeného zesvětovení“ po celou historii kapitalismu – redukována obvykle pouze na hospodářský rozměr a fakticky reprezentuje v neoliberálním duchu „ring co nejvolnějšího trhu“.

„Hyperglobalizátoři“ zdůrazňují objektivnost a nezvratnost procesů globalizace, kterým je možné pouze se adekvátně přizpůsobit. Domněnka, že globalizace se nás osobně netýká, a probíhá vlastně mimo nás, je v tomto pohledu zcela mylná. Stejně jako představa, že globalizace je cosi, co si lze vybrat. Kritické neopomenou však zdůraznit, že uvedené reprezentuje zájmy finančního kapitálu, s cílem zmocnit se „globálu“. Záměrně často bývá opomíjena nekontrolovatelná role integrujících se nadnárodních korporací (stojících již nad zákony) a jejich rostoucí vliv na politiku států i mezinárodních organizací – tyto bývají přirovnávány k „pavoukům-křížákům“ celosvětových pavučin, resp. „globálních sítí“.

Objektivnost globalizace nepopírají ani stoupenci třetího pohledu – tzv. „transformacionalisté“ (A. Giddens aj.).⁴ Ti však globalizaci chápou jako hnací sílu sociálních, politických a ekonomických změn, přetvářející moderní společnost a světový pořádek. Usilují o komplexnější pohled, ve kterém globalizaci nelze chápat pouze úzce ekonomicky, nýbrž ji pojímají širěji, společensky (tj. sociálně v širším slova smyslu).

Globalizace se v tomto kontextu jeví jako proces integrace společnosti na celosvětové úrovni, která nově zastřešuje nynější národní, regionální i místní systémy. Všichni se stávají obyvateli „globální vesnice“ a jsou stále závislejší na druhých kvůli propojení nesčetnými vazbami materiálo-

² Podrobněji viz (Cihelková a kol., 2002). Srov. (Cihelková a kol., 2008), (Lehmannová a kol., 2003).

³ L. Mlčoch připomíná, že nadnárodní organizace (SB, MMF, OECD, WTO, ale i NATO) formulují a uplatňují své doktríny, publikují analýzy a doporučení pro vlády a národní banky „postsuverénních“ států apod. Přitom vykazují dostatek ekonomického i politického vlivu, aby cestami formálními i neformálními přivedly vlády národních států k respektování svých koncepcí. Vyjednávací síla národních států pro negociace s těmito supranacionálními institucemi je přímo úměrná hospodářské síle národních států. Blíže viz (Mezřický, 2003).

⁴ Srov. (Giddens, 2005, 2010).

vými, informačními či energetickými. Hnacímotorem současné integrace je sice globalizace ekonomických aktivit, nicméně integrace probíhá i v dalších oblastech společenského života a směřuje k ustanovení jednotného ekonomického, sociálního a politického světového řádu. Globalizaci lze takto považovat za komplexnější a vyšší formu či etapu internacionalizace, která zahrnuje i funkcionální integraci mezinárodně rozptýlených společenských aktivit.

V návaznosti na vize F. Fukuyamy (2002) se optimisticky předpokládá (či předpokládalo), že takto pojatá globalizace povede ke globálnímu prosazení lidských práv, globálnímu prosazení liberální demokracie a především globálnímu prosazení principů (neo)liberální tržní ekonomiky. Mírovou či vědomě zde ovšem nezřídka dochází k zjednodušenému ztotožnění objektivní roviny procesů globalizace (coby pokročilejší internacionalizace) a stávající subjektivní kapitalistické (resp. neoliberalní) formy.

Celkově soudobou globalizaci nutno nazírat jako komplexní, multidimenzionální, ambivalentní, dynamický, společenský fenomén, který probíhá na řadě úrovní a může nabývat různých podob a forem, včetně různých odklonů, protitendencí apod. Proto jsou možná různá, někdy i diametrálně protikladná, pojetí globalizace. Lepší pochopení složitých procesů, jejich jednoty i rozpornosti, vyžaduje blíže charakterizovat jednotlivé rozměry globalizace – především úroveň technickou a technologickou, ekonomickou, sociální a politickou. Rozměry globalizace se budeme zabývat v následující části této kapitoly.

1.2 Úrovně soudobé globalizace

Soudobá globalizace reprezentuje dynamický a nerovnovážený proces se zpětnými vazbami, kdy dochází k růstu závislostí a spojování jedinců, zemí, národů či regionů (s jádrem zejména v oblastech ekonomických a technologických) s rozpornými dopady na další oblasti.

Vývoj ekonomiky a celé společnosti je dnes podstatně ovlivněn vědeckotechnickým pokrokem, proto se někdy hovoří i o vědeckotechnické či technické (resp. technologické) globalizaci.⁵ Mnozí autoři tudíž často skloňují právě její vědeckotechnickou či technologickou rovinu. Proces globální transformace je podmíněn pokrokem vědy a techniky, ke kterému dochází po druhé světové válce. Překotný rozvoj vedl k vytvoření prostředků pro stlačení času a prostoru. Zrychlení komunikace umožňuje současně vytvářet nové nadnárodní globalizované sociální prostory (globální podnikové sítě, instituce globálního řízení, nadnárodní integrační seskupení atd.) s řadou mnohostranných dopadů.

⁵ Podrobněji viz (Lehmannová a kol., 2003), (Sirůček, 2004b), (Švihlíková, 2010).

Výše uvedeným popisem se možné dimenze a úrovně procesů soudobé globalizace, vzájemně se prolínající, podmiňující i doplňující, samozřejmě zdaleka nevyčerpávají. Procesy soudobé globalizace je možno diskutovat i z filozofického, sociologického, politologického aj. hlediska.

Oprávněně se připomíná, že soudobá globalizace je z podstaty velmi složitá a velmi různorodá, a to přinejmenším ve třech základních (vzájemně propojených) sférách – sféře hospodářské, sféře sociální a sféře politické (Lehmannová a kol., 2003).

1.2.1 Technologická, resp. technická globalizace

V. Prorok (2012) konstatuje, ve shodě s dalšími autory, že „*globalizace je objektivní tendencí vyrůstající z technologických a technických inovací na přelomu 20. a 21. století, k nimž patří: počítačová revoluce, biomolekulární revoluce a kvantová revoluce*“ (Prorok, 2012, s. 167). Tyto převratné technické, resp. technologické změny se díky kumulativním efektům promítají do všech dalších společenských subsystémů, do hospodářství, do sociální struktury, do hodnot, do politiky apod. Jinými slovy: „*Technologie je mocným hybatelem dějinného vývoje, ale nepůsobí sama, ale vždy v určitém konkrétním socio-ekonomickém prostředí, historickém kontextu a za podmínek surovinových a celkově ekologických omezení*“ (Švihlíková, 2014, s. 201).

Technologický (resp. technický) rozměr globalizace lze přitom zasadit do kontextu průmyslových, resp. tzv. „*globálních*“ revolucí. Nutno ale připomenout, že kolem označování i datování technických a technologických (či vědeckých) revolucí přitom přetrvávají četné, nejenom terminologické nejasnosti a problémy.⁶

⁶ Někteří operují s třemi průmyslovými revolucemi (resp. technologickými nebo i s vědecko-technickou revolucí v širším smyslu). Startuje první průmyslová revoluce s aplikací parního stroje do textilního průmyslu (cca 1770–1815), následně v železniční a lodní dopravě aj. (cca 1830–70, tzv. „*éra železnic*“). Tato začíná v Anglii s postupnou difúzí do dalších zemí. Následuje druhá (tzv. technickovědecká) revoluce s aplikacemi elektřiny, spalovacího motoru, „*velké*“ chemie, telegrafu atd., v období cca 1873 – do začátku druhé světové války. Dále se uvádí třetí (tzv. vědeckotechnická) revoluce nastartovaná druhou světovou válkou, s jadernou energií, elektronikou, syntetickou chemií či kosmonautikou. Mnozí hovoří o čtvrté tzv. informační revoluci, spojuvané hlavně s mikroelektronikou, telekomunikacemi či biotechnologiemi. Alternativní pojetí operují s první průmyslovou revolucí členěnou na etapu první (cca 1770–1870) a druhou (poslední třetina 19. století – druhá světová válka), s druhou průmyslovou (vědeckotechnickou) revolucí členěnou na první „*atomovou*“ etapu (40.–70. léta 20. století) a druhou „*informační*“ etapu (od 70. let). Někteří soudobý zlom v informačních technologiích (a jiných „*high-tech*“ oborech jako genetika, biotechnologie) označují za třetí průmyslovou revoluci či třetí etapu vědeckotechnické revoluce. Srov. (Heczko, 1998, 2003 aj.), (Sirůček a kol., 2007). Setkat se lze taktéž s kategorií tzv. „*globální revoluce*“, kdy jako první bývá uváděna „*neolitická*“ revoluce, jako druhá „*industriální*“, s vizí třetí v podobě přechodu na trajektorii trvalé udržitelnosti. Mnozí se shodují, že právě žijeme v přelomovém období velkých změn. F. Fukuyama na přelomu 80.–90. let hovořil o „*konci velkých dějin*“

Současný proces globální transformace je přitom podmíněn výrazným pokrokem vědy a techniky, ke kterému dochází po druhé světové válce na základě aplikace poznatků tzv. „*druhé vědecké revoluce*“, která se nese ve znamení rozvoje teorie relativity, kvantové teorie a molekulární biologie a začíná ve 20. letech minulého století (Heczko, 2003).

Vedle výše (v poznámce) připomenutých učebnicových náhledů na tzv. průmyslové aj. revoluce je možné zmínit ještě další, mající i vazbu na procesy soudobé globalizace. Jde např. o pohled spíše populárnějšího charakteru, který ovšem s dalšími etapizacemi nemusí být ani až v tak zásadním rozporu. Coby „*první průmyslová revoluce*“ jsou zde označovány změny výroby, zemědělství, těžby či dopravy v 18. a 19. století. S hlavní zásluhou vynálezu, resp. zdokonalení parního stroje. „*Druhou průmyslovou revolucí*“ pak nástup internetu, coby symbolu soudobé globalizace, v 90. letech 20. století. Internet umožnil nebývalé sdílení informací mezi lidmi celého „*globu*“. A nástup „*třetí průmyslové revoluce*“ má být spojen s 3D tiskem, kdy trojrozměrné tiskárny mají zásadně „*revolucionizovat*“ nejenom průmysl. Prognostik J. Rifkin (2003) zase hovoří o soudobém „*kritickém bodu historie světa*“ kvůli klimatickým změnám i „*západu slunce nad fosilními palivy a érou uranu*“. Predikuje nástup „*postuhlíkové éry*“ (se strategií zaměření výzkumů na řešení ústupu od paliv na bázi uhlíku a uranu a položení základů pro „*postuhlíkovou éru*“). S „*revolucí energetiky*“ souvisí i „*revoluce komunikací*“, kdy energie má být šířená stejně snadno jako informace na internetu. Za „*první průmyslovou revolucí*“ je v tomto kontextu označováno období 19. století, kdy pro energetiku byly charakteristické uhlí a pára, pro dopravu železnice a pro komunikaci tisk. 20. století se odehrávalo ve znamení „*druhé průmyslové revoluce*“. Primárním zdroje energie je ropa a výstupem elektřina. Dopravu ovládl automobil se spalovacím motorem a komunikace postupně telegraf a telefon. „*Třetí průmyslovou revolucí*“ v 21. století vyvolá spojení „*revoluce energetiky*“ s „*revolucí komunikací*“ jako prostředku pro ovládání a kontrolu rozptýleného získávání obnovitelné energie a jejího ukládání a distribuce ve formě vodíku.

Příslušné technologické změny si vyžádaly, a vyžadují, proměny v mezinárodním obchodě a dalších sférách, na to jsou napojeny změny hodnotové či politické aj. Nové podoby mezinárodního obchodu, finančního uspořádání a růst úlohy nadnárodních korporací souvisí s procesy koncen-

(a konečném triumfu liberalismu a euroamerické civilizace), jiní kriticky operují s koncepcí „*střetu civilizací*“, dnes především s civilizací islámskou (S. P. Huntington), „*závěrečnou krizí kapitalistické světoekonomiky*“ (I. M. Wallerstein) nebo nástupem páté dlouhé K-vlny (F. Valenta). Moderní kapitalismus bývá nazýván postindustriální (D. Bell), technotronní (Z. K. Brzezinski), informační (A. Toffler), znalostní aj. společností či systémem transformovaným manažerskou revolucí (J. Burnham), konvergenčními procesy (J. Tinbergen, J. K. Galbraith aj.) či taktéž „*třetí cestou*“ tržního hospodářství (např. u A. Giddense). Blíže viz (Sirůček, 2005, 2007a), (Sirůček a kol., 2007).

trance kapitálu i deregulace finančních toků (včetně nebezpečí finančních aj. krizí) atd. Rozvoj vedl k vytvoření prostředků pro stlačení času a prostoru, charakteristické pro soudobou globalizaci. Zrychlení komunikace umožňuje současně vytvářet nové nadnárodní globalizované sociální prostory (globální podnikové sítě, instituce globálního řízení, nadnárodní integrační seskupení atd.). Na bázi špičkových technologií se rodí nový výrobní (informační) „styl“ a nový produkční (transnacionální či globální) „řád“.⁷ Nový typ technologií – informační typ, může v některých vizích též vytvářet materiální základnu pro zrod „globální občanské společnosti“ (resp. informační či tzv. „znalostní“ společnosti).

Pokrok vědy a techniky postupně vede k transformaci společnosti. Vědecké revoluce ústí do technických revolucí, ty vedou k revolucím v řízení, a ke změnám v ekonomice, ekonomické změny vedou následně ke změnám v sociálních vztazích a proud změn vrcholí změnami politickými (Heczko, 2003). K této transformaci nyní dochází v globálním měřítku, a tak současná globalizace je velmi úzce spojena s technickými a technologickými změnami a jejich následným vlivem na ekonomiku, politiku a celou společnost.

1.2.2 Ekonomická globalizace

Nejvíce viditelnou a analyzovanou úrovní soudobé globalizace je globalizace ekonomických aktivit, která propojuje výrobu a trhy různých zemí, a to prostřednictvím obchodu se zbožím a službami, pohybu kapitálu či informací a vzájemně provázané sítě vlastnictví a řízení nadnárodních společností. Například Světová banka za vlastní globalizaci označuje „rostoucí integraci ekonomik a společenství po celém světě“, jak již bylo uvedeno.

Ekonomická globalizace bývá mnohdy popisována ve smyslu globální ekonomické integrace na trzích produktů a služeb, kapitálu i práce. Taktéž je obvykle nazírána coby proces objektivní a kontinuální, za jehož základ lze považovat technologický pokrok, integrační procesy a liberalizaci. Přítom její zvrácení či zastavení je v podstatě nemožné, nicméně politická rozhodnutí mohou krátkodobě vést k odklonům od ní (Breinek, 2005).

Někteří autoři poukazují na to, že integrace řízení a organizace na světové úrovni dosahovaná na základě internacionalizace vlastnictví výrobních kapacit prostřednictvím nadnárodních společností se nyní stává páteří ekonomické globalizace. Hlavním motivem nadnárodních společností, podnikajících v měřítku celé Země, pro které přestává být důležité místo původu, je rozšiřování trhů s cílem zvýšit zisky. K tomu dochází především mezi vyspělými zeměmi a postupně narůstá ekonomická orga-

⁷ Srov. (Robinson, 2009).

nizační provázanost světového jádra.⁸ Jinou strategií je snižování nákladů přesouváním části výrobního procesu do oblastí s dostatkem pracovní síly, čímž se vytváří tzv. nová mezinárodní dělba práce, charakterizovaná koncentrací řízení ve vyspělých oblastech a primárních výrobních částech světa. Pro rozvoj a chod globální světové ekonomiky jsou klíčové výrobní služby (finančnictví, poradenské a právnické firmy, firmy na trzích s nemovitostmi, z oblasti reklamy, PR, médií apod.), které se koncentrují v největších městech.

Připomeňme, že průvodním jevem globalizace hospodářského světa je stírání hranic mezi národními státy. Nezastupitelnou roli v tomto hraje mezinárodní obchod, který v posledních desetiletích prochází významnými proměnami struktury, objemu i dynamiky a který nabývá různorodějších motivů i podob. Narůstá obchod s meziprodukty, se službami,⁹ stále častěji zboží mění vlastnictví, aniž by překračovalo hranice dané země či probíhá vzájemný obchod mezi zeměmi, aniž se mění vlastnictví obchodovaného zboží. Klíčovou roli sehrávají nadnárodní společnosti, jejichž vliv na hospodářství zemí roste. Dochází ke globalizaci produkčních řetězců a s tím spojeného obchodování v rámci nadnárodních firem. „*Nejviditelnějším projevem globalizace v zahraničním obchodě je rozmach tzv. vertikální specializace, která hraje dominantní roli u sofistikovanějších produktů, zejména elektroniky*“ (Rojíček, 2012, s. 205).¹⁰ Země jsou propojeny vertikálními vazbami, kdy se specializují na určitou fázi produkčního řetězce. Dochází „*k sekvenčnímu typu produkce, kdy jedna země dováží zboží z jiné země, to slouží jako mezispotřeba pro výrobu dalšího meziprojektu, a tento proces fragmentace produkčního řetězce končí v okamžiku, kdy je daný výrobek určen pro konečné užití. Hovoříme pak o ‚vertikální specializaci‘ ...*“ (tamtéž, s. 195).

V kontextu cest od „světové ekonomiky k ekonomice globální“ někteří konstatují procesy tzv. „*transnacionalizace*“ ekonomik. Coby „*empirické orientační body*“ je využíván vývoj přímých zahraničních investic, globálních obchodních toků či poukazy na vytváření „*globální kapitalistické kultury*“ či „*transnacionální sociální struktury*“ (Robinson, 2009).

V kontextu hospodářských (ale přitom zdaleka nejenom hospodářských) aspektů a dopadů globalizace lze dále připomenout, že s rozvojem technologií (komunikačních, dopravních apod.) dochází nejenom k rozšiřování

⁸ Srov. (Holubec, 2009).

⁹ „*Zatímco klasická teorie zahraničního obchodu uvažovala v zásadě pouze zbožový obchod s finálními produkty, v současné době je vlivem fragmentace produkčních řetězců převažující obchod s meziprodukty a stále větší dynamiky nabývá obchod se službami*“ (Rojíček, 2012, s. 205).

¹⁰ „*S tím souvisí relativizace konceptu země původu a rostoucí zájem o měření dovozní náročnosti a podílu domácí přidané hodnoty na vývozu*“ (Rojíček, 2012, s. 205) – s řadou teoretických i praktických konsekvencí.

výměny výrobků a služeb, ale taktéž k vyhledávání atraktivních příležitostí ke kombinacím mzdově a kvalifikačně výhodného využití práce po celém světě v důsledku uvolnění pohybu různých forem kapitálu. Novým faktorem ekonomického růstu se tak stávají přínosy z dělby práce mezi ekonomikami vyspělými a zeměmi „*nízkonákladovými*“. Přínosy přitom odrážejí značné rozdíly v cenách i mzdách. Což, mimo jiné, vede i k problému, jak potenciální přínosy z procesů soudobé globalizace získané transnacionálními korporacemi vlastně rozdělit mezi zúčastněné země.

Globalizace s internacionalizací výroby se prosazuje řadou podob. Mezi „*transmisní kanály globalizace*“ (Vintrová, 2010) náleží konkurenční dovoz finálních produktů i např. globalizace trhu práce, uskutečňovaná přímo (emigrací a imigrací práce) nebo formou přesunu výroby. Přemísťování výroby meziproductů se děje různými způsoby – používány zde bývají termíny jako „*outsourcing*“, „*offshoring*“ či „*insourcing*“ apod. Autoři přitom upozorňují na složitosti jejich měření a zachycování, protože firmy obvykle nesdělují svá rozhodnutí v těchto oblastech. „*To má za následek velkou různorodost názorů na velikost a dopady internacionalizace*“ (Rojíček, 2012, s. 196).

Mezi nejvýznamnější dopady globalizace, ve výše naznačeném kontextu, náleží: 1) vytváření nové hierarchie světových měst, propojených aktivitami nadnárodních společností v oblasti výrobních služeb; 2) intenzifikace ekonomické provázanosti vyspělých zemí; 3) nová prostorová dělba práce mezi vyspělými zeměmi světového jádra a nově industrializovanými zeměmi světové semiperiferie; 4) prohlubující se izolace zemí světové periferie.

Vedle nadnárodní organizace výroby a služeb došlo ovšem v posledních desetiletích také k vytvoření nového mezinárodního finančního systému a oddělení reálné ekonomiky výroby a obchodu se zbožím a službami od ekonomiky finančních transakcí – tzv. kasinové ekonomiky. V této souvislosti vznikl pojem „*financionalizace světa*“, signalizující enormní zvýšení váhy finančního sektoru ve světové ekonomice. Tím však roste nebezpečí vzniku tzv. bublin, vyvolaných spekulativními vzestupy akcií.¹¹

Ukazuje se, že proces ekonomické globalizace se nejdříve rozvíjí ve sféře oběhu – ve finanční oblasti, v obchodu a dopravě (a proto je tam zatím nejvíce rozvinut), teprve následně přichází do oblasti materiální výroby. Uvedené stanovisko potvrzuje analýza rozvinutosti ekonomické globalizace v jednotlivých segmentech ekonomiky. Zde bývá rozlišována (Breinek, 2005): globalizace finančních toků (banky a kapitálové trhy); globalizace energetických zdrojů (elektřina, ropa, zemní plyn, uhlí aj.); globalizace informačních toků (médiá, komunikace); globalizace obchodu (zboží a služeb) a globalizace trhů práce (zaměstnanci a dělníci).

¹¹ Srov. (Akerlof, Schiller, 2010), (Foster, Magdoff, 2009), (Krugman, 2009), (Vaško, 2008).

Rychlost a úroveň globalizace (jako propojení, sjednocení) se snižují směrem od prvního segmentu k poslednímu a souvisí s kompatibilitou obsahu těchto segmentů. Nejdéle proces postoupil ve finančním světě, následuje energetika, zřejmý je postup globalizace u informačních a obchodních toků a nejpomaleji probíhá globalizace v segmentu trhů práce.¹²

1.2.3 Sociální globalizace

Jedním z hlavních rysů sociální globalizace je formování nadnárodních sociálních prostorů lidských činností. Výměna informací v současnosti přesahuje prostorovou a časovou dimenzi společností národních států a vznikají nadnárodní prostory, které nastupují na místo sociálních systémů, které se kryjí s klasickým teritoriálním státem. Zatím však jsou nadnárodní prostory tvořeny hlavně často nepřehlednými sítěmi sociálních směn věcí, symbolů, myšlenek, poznatků a lidí (nadnárodní síťové podniky, síť nevládních organizací, hnutí, skupin zájmu i nátlaku, televizualizované sítě – telematické prostory, kyberprostorové toky informací atd.). Význam sítí bývá označován za klíčový i v kontextu nejen technologických aspektů globalizace.

V tomto smyslu globalizace je vlastně procesem vytváření „síťové“ společnosti (Lehmannová a kol., 2003). Ovšem síťová organizace vztahů způsobuje, že vztahy a organizace se stávají nejenom pružnějšími než v minulosti, ale také nestálějšími. Jejich proměnlivost až těkavost přirozeně působí na prostředí národních společností a na sociální prostory každodenního jednání většiny obyvatel – často tak, že rostoucí flexibilizace vyvolává pocity nejistoty, nedůvěry a ohrožení budoucnosti. Hovoří se o jevech tzv. „rizikové“ společnosti. Tyto specifické dopady globalizace zesilují pocity krize sociálních institucí a nedostatku důvěry v sociálních vztazích (nedůvěra občanů k vládám, politikům, zaměstnavatelům, smluvním partnerům, odborníkům, médiím atd.).

Dalším negativním rysem nadnárodních a globalizovaných prostorů je to, že nejenom propojují dříve relativně izolované skupiny a společnosti, nýbrž tyto společnosti a skupiny v mnoha aspektech znovu rozdělují a segmentují mezi sebou, uvnitř nebo napříč. Mezi závažné sociální důsledky globalizace patří nárůst sociálních nerovností, nezaměstnanosti, kriminality, pirátství, etnických konfliktů, zrychlení rozkladu tradiční rodiny atd. To vede k oslabování sociální soudržnosti a solidarity, k chudnutí, marginalizaci či nedobrovolnému vyloučení celých sociálních skupin či vrstev obyvatelstva. Zvláště těm méně mocným hrozí vyloučení, chudoba, ztráta ekonomických práv, ekologická degradace a rozšíření násilí (Addy, 2000).

¹² Srov. (Kubišta a kol., 1999).

Globalizaci v sociální oblasti doprovází řada negativních jevů v podobě polarizace společnosti, zániku středních vrstev, extrémní koncentraci moci v rukou korporací, úbytku moci jednotlivce, sestupu náboženství či nárůstu radikalismu (Dahlke, 2004). Globalizace vede k oslabování sociální soudržnosti a solidarity, k chudnutí, ekologické degradaci a marginalizaci, nebo vyloučení celých sociálních skupin. Přibývají varování před globální nerovnováhou mezi prací a kapitálem, která je již dlouhodoběji vychýlená k dominanci kapitálu, což bude precizováno v kontextu charakteristiky aktuálních fází globalizace.

Ohledně polarizace společnosti bývá konstatováno, že globalizace v soudobé podobě polarizuje společnost v jednotlivých zemích i v mezinárodním měřítku. V. Prorok (2012) nalézá jisté společné rysy „krizového“ vývoje globalizace s vývojem v období hospodářské krize 30. let 20. století. Soudobá globalizace, ale na rozdíl od fašistických řešení krizí, díky volnému pohybu kapitálu omezuje možnosti nalézat dílčí řešení (národní sociální státy a totalitní režimy). Klesají i motivace k vojenským expanzím, které by mohly ohrozit vlastní zahraniční investice. „*Globalizace navíc vzhledem k její provázanosti na informační technologie vytváří podmínky pro růst kulturní úrovně lidí, a nehledě na rostoucí vliv médií, limituje možnosti dlouhodobě manipulovat s veřejností*“ (Prorok, 2012, s. 66).

Často je v současnosti skloňována krize sociálního státu a právě soudobá globalizace jako její hlavní příčina – „*globalizace omezuje sociální stát*“.¹³ Stávající globalizace je spojena s volným pohybem kapitálu. Ovšem budování sociálního státu předpokládá přerozdělování prostřednictvím daní. Pokusí-li se vláda kapitál zdanit, ten odchází a chybějí zdroje na udržování sociálního státu. Sníží-li vláda daně, aby přitáhla kapitál, opět nemá prostředky na udržení sociálního státu, neboť zisky obvykle odplývají do zahraničí. S kapitálem zpravidla přichází i levná pracovní síla, což zvyšuje konkurenci na trhu práce a snižuje cenu práce. Chybějí jak zdroje od státu, tak z pracovní činnosti.

Za příčinu krize sociálního státu tak bývá označována globalizace, kdy v posledních cca dvou desetiletích 20. století se zde prolíná řada procesů (stárnutí populace, větší křehkost rodiny, flexibilizace práce apod.). Globalizace zužuje manévrovací prostor a diktuje vládám, bez ohledu na deklarovanou pravicovost, středovost či levicovost – umožňuje stále více nejbohatším skupinám a silným společnostem v podstatě „*vydírat*“ národní stát. Zdroje sociálního státu nevyschly úplně, nicméně každá vláda pohybující se ve stávajících mantinelech je již postavena před nutnost dalšího omezování sociálních práv a jistot, resp. redukci ufinancovatelných oblastí.

¹³ K dnešní situaci sociálního státu a jeho perspektivách v prostředí globalizované ekonomiky blíže viz (Keller, 2011 aj.), (Urban, 2013). Srov. (Heller, Neužil a kol., 2007, 2011), (Krugman, 2009), (Švihlíková, 2010, 2014).

Sociální globalizace je spojena s mnoha dalšími závažnými dopady a souvislostmi, kdy dochází k prolínání různých rovin společenských subsystémů. Při zkoumání celkového jevu globalizace je však důležité nesoustředit se pouze na jeden systém, ať již ekonomický, sociální či politický, nýbrž pochopit spojitosti, vzájemné vazby a efekty, např. pomocí moderní systémové teorie.¹⁴ Výše naznačené sociální skutečnosti s mnoha rozpornými dopady globalizace se samozřejmě nemohou neodrazit v oblasti politické.

1.2.4 Politická globalizace

Globalizace mění politickou tvář světa a politika se zároveň stává nástrojem prosazování nebo naopak pokusů blokovat globalizaci. Globalizace v politické oblasti má však i celou řadu jiných rysů.

Za klíčový bývá nezřídka považován pokles významu národních států. Přitom je nutné zdůraznit, že mnozí sice nezpochybňují zcela proměny rolí a fungování národních států v éře globalizace, nicméně ale odmítají jejich umělé urychlování a ani nesdílejí přehnané naděje, ani kosmopolitní nadšení z nadnárodních institucí a mechanismů. Silný národní stát některé hlasy považují za „kotvu“ při otvírání se ekonomik a za nezbytného „garanta demokracie“ – „Bez silného národního státu demokracie nemůže existovat“ (Klaus, 2014).

Někteří autoři dnes dokonce spatřují klíčový zdroj ohrožení např. svobody jedince právě ve „stále se zrychlujícím posunu k transnacionalismu a globálnímu vládnutí“ (Klaus, 2014, s. 7). „Supranacionální“ instituce přitom nemusí být vystaveny adekvátní (či vůbec žádné) demokratické kontrole.¹⁵ „Dochází ke zvyšování moci kosmopolitních elit a ke vzestupu globální nomenklatury“ (tamtéž). Jiní (např. mnozí evropští lídři) jsou naopak přesvědčeni, že rychlé „zbavení se národního státu“ (a přechod k „postnárodnímu“ státu, „postpolitice i postdemokracii“) je nedílnou součástí nezastavitelného historického pokroku.

Dnešní státy přestávají mít suverénní kontrolu nad svým územím už jen vlivem rozmachu dopravních, informačních a komunikačních technologií. Oslabování suverenity státu má ale četné další „globální“ příčiny

¹⁴ Podrobněji viz (Prorok, 2012), (Švihlíková, 2006, 2010).

¹⁵ „Výsledkem přechodu ke globálnímu vládnutí je vznik daleko vzdálenějšího, daleko méně kontrolovatelného, a daleko méně demokratického státu nebo státu podobných administrativních organizací“ (Klaus, 2014a, s. 7).

¹⁶ Na odlišném než národním principu je vytvářen i tzv. Islámský stát, chalífát. Islámský stát je budován proti ideji národa, vzniká jako stát konfesionální. Pro Západ představuje nový druh ohrožení, poukazuje se na jeho větší nebezpečnost ve srovnání např. s teroristickou organizací al-Kajdá. Což je nevládní organizace uplatňující rozšiřování terorismu jako prostředku politického boje za prosazování fundamentalistických požadavků a cílů. Tato však nevytvořila skutečný stát s jednotným územím, soudy, úřady či ozbrojenými sbory.

Toto je pouze náhled elektronické knihy. Zakoupení její plné verze je možné v elektronickém obchodě společnosti eReading.